

Kraków, dnia 4 września 2017 roku

dr hab. Bożena Sieradzka-Baziur prof. PAN i AIK

Instytut Języka Polskiego

Polskiej Akademii Nauk

al. Mickiewicza 31

31-120 Kraków

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Marzeny MARCINKIEWICZ

Ekspresywizmy w tatrzańskiej twórczości Jana Kasprowicza

1. Uwagi ogólne.

Rozprawa doktorska mgr Marzeny Marcinkiewicz *Ekspresywizmy w tatrzańskiej twórczości Jana Kasprowicza* napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Władysława Makarskiego jest monografią językoznawczą o dużej wartości naukowej. W założeniach wstępnych swojej rozprawy doktorskiej Autorka precyzuje cel pracy, stwierdzając, iż jej zamierzeniem jest wskazanie i charakterystyka repertuaru środków ekspresywnych występujących na poszczególnych poziomach języka wyekscerpowanych z tekstów Jana Kasprowicza o tematyce tatrzańskiej. Już w tym miejscu należy podkreślić, że Autorce rozprawy udało się ten cel zrealizować, gdyż przedstawione w pracy analizy zróżnicowanych poziomów języka osobniczego są cennym wkładem do badań na temat komunikowania i wyrażania uczuć w tekście literackim.

2. Charakterystyka analizowanego materiału

Materiał badawczy, będący przedmiotem analiz mgr Marzeny Marcinkiewicz to zbiór tekstów dotyczących tematyki tatrzańskiej wyekscerpowanych z całej twórczości literackiej Jana Kasprowicza. Pochodzą one z wydania: J. Kasprowicz, *Pisma zebrane*, wydanie krytyczne pod red. J.J. Lipskiego, R. Lotha (t. 3-6, oprac. R. Loth, Kraków 1997-2001). Do tekstów analizowanych przez Autorkę należą *Z gór (O poranku, Przy szumie drzew, W turniach)*, *Krzak dzikiej róży (W ciemności schodzi moja dusza, Z wichrów i hal. Nad*

przepaściami – całość z wyłączeniem Waruno!...., Akordy jesienne), Z Tatr, Bunt Napierskiego. Poemat dramatyczny, Wieczności, wielki, głęboki, nieobjęty sen...., Fragment: Hymny (Ginącemu światu, Dies irae, Święty Boże, Święty mocny; Moja pieśń wieczorna; Salve Regina; Hymn św. Franciszka z Asyżu), Bajki, klechdy i baśnie (Morskie Oko, O Szklanej Górze), Ballada o słoneczniku i inne poezje), Chwile (cz. I: Zasmuły się senne me góry, cz. II O góry, góry!, Uwolnij ja się kiedy z tych peł?, cz. III: Cicho za nami sunie cień żywota...., Nieraz mnie jakaś chęć porywa dzika), Księga ubogich; Mój świat. Pieśni na gęśliczkach i malowanki na szkle; Fragment, W ciemnych smreczynach, O królu węzów i o walecznym a czystym młodzieńcu Perłowicu; O śpiących rycerzach w Tatrach; Sokół.

Teksty te powstawały w różnych okresach życia pisarza na przestrzeni w zasadzie całej jego drogi twórczej. Reprezentują wszystkie trzy rodzaje literackie – a w ich obrębie liryki, sonety, pieśni, hymny, ballady, poematy, szkice (felietony), baśnie, dramat. Materiał badawczy jest obszerny i reprezentatywny z punktu widzenia podjętego tematu.

3. Metodologia dysertacji.

Metodologia wykorzystana przez mgr Marzenę Marcinkiewicz ma charakter synkretyczny i dzięki temu materiał badawczy został zaprezentowany z różnych perspektyw interpretacyjnych. Pisząc swoją rozprawę, Marzena Marcinkiewicz posłużyła się metodą filologiczną polegającą na egzegezie i interpretacji materiału literackiego. Autorka przeprowadziła więc analizę życia i twórczości Jana Kasprowicza, zbadała okoliczności powstania jego utworów i ich motywy przewodnie w celu stworzenia korpusu badanych tekstów. Dysertacja mgr Marzeny Marcinkiewicz metodologicznie wpisuje się w nurt badań semantyki językoznawczej oraz kognitywnej, które umożliwiły jej wielostronną analizę ekspresywności. Autorka zaprezentowała w swojej pracy zestawienia ilościowe badanych jednostek tekstowych. Wykorzystanie przez nią metody statystycznej umożliwiło dokonanie obliczeń frekwencyjnych dotyczących obecności badanych jednostek tekstowych w analizowanych utworach i ich prezentację. Mgr Marzena Marcinkiewicz skorzystała też z ustaleń językoznawców, którzy zajmowali się teorią polową w językoznawstwie, zgodnie z którą wyrazy należy rozpatrywać nie w oderwaniu od siebie, lecz poprzez analizę relacji, w które wchodzi. Badając tatrzańskie teksty Jana Kasprowicza, Autorka wyodrębniła pola leksykalne, w obrębie których zaprezentowała część wyekscerpowanego materiału.

Przedmiotem badań językoznawczych mgr Marzeny Marcinkiewicz są sposoby komunikowania i wyrażania różnorodnych emocji i uczuć, stąd niezbędne okazało się skorzystanie z ustaleń naukowych nie tylko językoznawstwa, ale także psychologii.

Rozpatrywała więc ona zgromadzony materiał leksykalny na szerszym – nie tylko ściśle lingwistycznym – tle interdyscyplinarnym.

4. Kompozycja rozprawy. Analiza materiału i ustalenia badawcze

Obszerna dysertacja mgr Marzeny Marcinkiewicz liczy 458 stron i składa się z następujących, zasadniczych części:

Założenia wstępne (s. 4-17)

Wprowadzenie w problematykę. Rozróżnienia terminologiczne (s. 18-36)

Gramatyczne wyznaczniki ekspresywności (37-135)

Leksyka i związki międzywyrazowe w funkcji ekspresywnej (s. 136-235)

Obrazowanie przestrzeni tatrzańskiej (s. 236-289)

Zakończenie, Aneks, Bibliografia, Summary.

Założenia wstępne to opis przedmiotu pracy, jej celów, metod, podstawy materiałowej oraz przegląd stanu badań. Analizy materiału wyekscerpowanego z twórczości Jana Kasprowicza zostały poprzedzone ustaleniami dotyczącymi takich terminów jak: uczucie, emocja, ekspresja, ekspresywność.

Zaznaczyć należy, że mgr Marzena Marcinkiewicz przyjmuje bardzo szerokie rozumienie ekspresywizmu. Autorka rozprawy stwierdza, że podstawowym źródłem ekspresywności są uczucia i emocje, które są wyrażane i nazywane na gruncie języka artystycznego. Tak więc Autorka zgodnie z ustaloną tradycją językoznawczą analizuje słownictwo emocjonalne z perspektywy wyrażania przez nie uczuć oraz ich komunikowania. Mgr Marzena Marcinkiewicz pisze, iż środkami językowymi komunikującymi ekspresywność są nazwy uczuć i emocji, zaś wykładnikami językowymi, wyrażającymi ekspresywność są zjawiska fonetyczne, słowotwórcze, składniowe i leksykalne. Komunikowanie uczuć to inaczej ich opisywanie, zaś wyrażanie to ich uzewnętrznianie poprzez wyznaczniki językowe emocji zawarte w budowie wyrazów, w ich strukturze semantycznej lub też w strukturze składniowej wypowiedzi. Pierwszy z tych sposobów ujawniania uczuć przez ich podmiot nazywano rozmaicie – w literaturze językoznawczej synonimicznie traktuje się terminy: komunikowanie uczuć, opisywanie (opis), sąd o uczuciach, relacjonowanie, referowanie, nazywanie, sąd o emocjach (por. B. Sieradzka-Baziur, *Jana Kochanowskiego renesansowy świat uczuć. Analiza językoznawcza*, Kraków 2002, s. 23). Mgr Marzena Marcinkiewicz odwołuje się do tego klasycznego podziału. Sugeruję, aby zebrany w pracy obszerny materiał leksykalny, bardzo dobrze sklasyfikowany, opatrzony dobrze dobranymi przykładami zaprezentować w obrębie dwóch podstawowych rozdziałów zawierających terminy (1) Komunikowanie uczuć (2) Wyrażanie uczuć. Termin: komunikowanie uczuć pojawia się jako podrozdział rozdziału IV *Leksyka i związki międzywyrazowe w funkcji ekspresywnej*, zaś *Wyrażanie uczuć – interiekcje* jest podrozdziałem drugim tego samego rozdziału, gdy tymczasem materiał dotyczący wyrażania uczuć mieści się w rozdziale III *Gramatyczne wyznaczniki ekspresywności*, a

prezentujący zagadnienie komunikowania uczuć w rozdziale IV *Leksyka i związki międzywyrazowe w funkcji ekspresywnej* oraz w rozdziale V *Obrazowanie przestrzeni tatrzańskiej*.

Zasadnicza część rozprawy to omówienie (1) gramatycznych wyznaczników ekspresywności z płaszczyzny fonetycznej, słowotwórczej i składniowej oraz (2) leksykalnych wyznaczników ekspresywności. Prezentując gramatyczne wyznaczniki ekspresywności w tekstach Jana Kasprowicza, mgr Marzena Marcinkiewicz omówiła takie fonetyczne środki ekspresywne jak onomatopeje, zagadnienia prozodii a także rytmizacji tekstu. Badania nad ekspresywnymi środkami słowotwórczymi prowadzone przez Autorkę dotyczyły analizy deminutywów, hipokorystyków i augmentatywów wyekscerpowanych z twórczości tatrzańskiej Jana Kasprowicza. Mgr Marzena Marcinkiewicz przeanalizowała leksykę tatrzańską pisarza także pod kątem jej przynależności do warstwy historycznej, stwierdzając, iż archaizmy i gwaryzmy statystycznie nie odgrywają znaczącej roli w ekspresywnym ukształtowaniu wypowiedzi. Autorka pokazuje natomiast, iż neologizmy stanowią w jego twórczości znaczący środek ekspresji, ujawniający szczególne zaangażowanie poety w kształtowaniu formy komunikatu. Składniowe środki ekspresywne zaprezentowane przez Autorkę to równoważniki zdań, elipsy, eksklamacje z interiekcjami, wypowiedzenia urywane, ciągi wypowiedzeń pojedynczych, wykrzyknikowych, pytających, paralelizmów składniowych. Drugi, zasadniczy rozdział analityczny to omówienie leksyki i związków międzywyrazowych występujących w funkcji ekspresywnej. Mgr Marzena Marcinkiewicz sklasyfikowała 500 przykładów obrazujących komunikowanie uczuć, przyporządkowując je do takich ich nazw jak 1.1. Smutek 1.2. Strach 1.3. Radość, sympatia, przyjemność, zachwyty. Analizy leksykologiczne zawarte w tej części pracy (s. 137-178) pokazują, iż tytuły tych trzech podrozdziałów nie obejmują bogactwa uczuć uwidocznionego w przytoczonych przez Autorkę przykładach. Autorka pisze bowiem jeszcze o *tęsknocie*, *zamyśleniu*, *gniewie* (s. 178). Zdania przykładowe zawarte w tej części pracy (s. 137-178) zawierają jeszcze wiele innych nazw uczuć, które służą do ich komunikowania: *żał* s. 140; *rozpacz* s. 140; *wstyd* 161; *gniew* 162; *zdumienie* 163; *szczęście* 169; *spokój* 169; *rozkosz* 170; *miłość* 170, 172; *nadzieja* 176. W Aneksie (s. 363-379) materiał ten został sklasyfikowany w nieco odmienny sposób. Wymieniono w nim: grupę smutku, grupę strachu, grupę radości, grupę tęsknoty, grupę zamyślenia, grupę gniewu, grupę sympatii, grupę przyjemności, grupę zachwyty. W podrozdziałach do rozdziału IV nie zostały uwidocznione takie emocje jak tęsknota oraz gniew. Osobnego podrozdziału nie ma także w dysertacji zestawiona w aneksie grupa zamyślenia, przy czym należy zauważyć, iż zamyślenie nie należy do pola semantycznego emocji, lecz do pola procesów poznawczych. Dodać też trzeba, że niektóre przykłady

odnoszące się do tesknoty, gniewu i zamyślenia zostały zamieszczone w podrozdziałach 1.1.Smutek 1.2. Strach 1.3. Radość, sympatia, przyjemność, zachwyty. Sugeruję, by materiał zaprezentowany w tej części pracy uporządkować przy wykorzystaniu bardziej rozbudowanej klasyfikacji emocji, aniżeli zaprezentowana przez Autorkę (1.1.Smutek 1.2. Strach 1.3. Radość, sympatia, przyjemność, zachwyty). Podstawą tej klasyfikacji powinny być rzeczownikowe nazwy emocji wyekscerpowane z analizowanych tekstów. Jedną z ciekawszych propozycji podziału uczuć przedstawiła Christine Storm (1987) w artykule *A Taxonomic Study of the Vocabulary of Emotions* (Journal of Personality and Social Psychology) Vol. 53, No 4.805-816, umieszczając je w obrębie rodzin emocji. W nawiązaniu do tej koncepcji powstała kategoryzacja uczuć w *Słowniku pojęciowym języka staropolskiego on-line*, która mogłaby ewentualnie stanowić jedną z inspiracji do ponownego sklasyfikowania materiału leksykalnego służącego do zaprezentowania uczuć (s. 137-178).

SYMPATIA. PRZYJAŻŃ. MIŁOŚĆ

PODZIWIW. ZACHWYT. UWIELBIENIE

WDZIĘCZNOŚĆ

LITOŚĆ. WSPÓLCZUCIE

ZADOWOLENIE. PRZYJEMNOŚĆ. SZCZĘŚCIE. RADOŚĆ. ENTUZJAZM

SPOKÓJ. UKOJENIE. ULGA

NADZIEJA. UFNOŚĆ. OCZEKIWANIE

ZDZIWIENIE. ZDUMIENIE. ZASKOCZENIE

NIEZADOWOLENIE

PEWNOŚĆ. NIEPEWNOŚĆ. ROZTERKA

NIECHĘĆ. PRETENSJA DO KOGOŚ. NIEPRZYJAŻŃ. NIENAWIŚĆ

ZAZDROŚĆ. ZAWIŚĆ

WSTRĘT. OBRZYDZENIE. ODRAZA

POGARDA

PYCHA

WZBURZENIE. GNIEW. WŚCIEKŁOŚĆ

CIERPIENIA PSYCHICZNE. SMUTEK. ROZCZAROWANIE. ROZPACZ. ŻAL

SKRUCHA

TĘSKNOTA

NIEPOKÓJ. STRACH. LĘK. PRZERAŻENIE

WSTYD

Kolejna część pracy dotyczy wyrażania uczuć przy wykorzystaniu interiekcji skrupulatnie wyekscerpowanych z tekstów Jana Kasprówicza. Zbiór ten liczy 25 różnych jednostek

językowych: *o, a, aaa, u, e, hej, hejże, o hej, haj, o haj, oj, aj, ach, ha, ej, ejże, hm, ehe, fe, hę, ha, hi, tfu, luli, luli*. Semantyka tych środków językowych uzależniona jest od kontekstu, w którym występują. Inne leksykalne środki językowe służące do prezentowania emocji to omówione w rozprawie formy intensyfikujące, takie jak intensywa słowotwórcze, epitety podlegające stopniowaniu, określenia z wykładnikiem semantycznym *bardzo* lub *bardzo, bardzo* a także porównania. Mgr Marzena Marcinkiewicz omówiła także multiplikacje, które są wyznacznikiem intensyfikacji semantycznej jako ważnego przejawu ekspresywizacji. Ostatni rozdział dysertacji mgr Marzeny Marcinkiewicz to analiza jednostek leksykalnych, których głównym wyznacznikiem jest szeroko pojęta ekspresja w wizualnym i audialnym ukształtowaniu przestrzeni Tatr. W celu zaprezentowania wyekscerpowanego materiału, Autorka posłużyła się metodą pól semantycznych. Zostały one wyznaczone przez takie leksemy jak *jęk, szum, cisza, szczyt, otchłań*.

Analizy twórczości tatrzańskiej Jana Kasprowicza przeprowadzone przez mgr Marzenę Marcinkiewicz pokazują, że stosunek twórcy do przyrody Tatr ewoluował wraz ze zmieniającymi się poglądami poety na jego problemy życiowe. Autorka pisze: „Początkowo dominujące ekspresywne środki wyrazu, które przemawiają językiem grozy budzącej strach i lęk przed śmiercią, z wolna aczkolwiek skutecznie zostają zastąpione przez poetę instynktowną afirmacją radości życia” (s. 289).

Zwrócić też należy uwagę na zamieszczony w dysertacji obszerny ANEKS (s. 297-363) zawierający uporządkowane tematycznie szeroko rozumiane ekspresywizmy wyekscerpowane z tekstów Jana Kasprowicza.

5. Bibliografia. Język i styl pracy doktorskiej

Bibliografia dołączona do pracy doktorskiej mgr Marzeny Marcinkiewicz mieści się na stronach 445-458 i obejmuje najważniejsze prace językoznawcze i teoretycznoliterackie, historycznoliterackie, kulturoznawcze oraz psychologiczne wiążące się z tematem rozprawy. Recenzowana monografia cechuje się logiczną kompozycją obejmującą tezy, argumenty, przykłady, podsumowania; nasycona jest fachową terminologią. Przeważają w niej zdania podrzędnie złożone i wielokrotnie złożone, co służy precyzyjnemu wyrażaniu myśli. Zagadnienia dotyczące komunikowania i wyrażania uczuć zostały w dysertacji zaprezentowane w sposób obiektywny. Omawiana rozprawa doktorska jest oparta na szerokiej dokumentacji źródłowej, a rozbudowany i rzetelnie zredagowany system przypisów i odsyłaczy szybko sytuuje rozważania Doktorantki wśród innych ujęć badawczych. Skomplikowane treści odnoszące się do komunikowania i wyrażania uczuć w tekście literackim są dobrze ilustrowane przykładami. Praca zasługuje na upublicznienie w formie drukowanej.

6. Konkluzja końcowa

Rozprawa doktorska mgr Marzeny Marcinkiewicz przygotowana pod opieką promotora – prof. dra hab. Władysława Makarskiego jest osiągnięciem badawczym Autorki i stanowi wkład w rozwój badań leksykologicznych i tekstowych. Zgodnie z wymogami Ustawy o stopniach i tytule naukowym (z dnia 14 marca 2003 z późniejszymi zmianami; art. 13.1.) praca ta stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego odnoszącego się do językowych sposobów wyrażania i komunikowania emocji i uczuć w języku osobniczym konkretnego autora oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki i umiejętność samodzielnego prowadzenia przez nią pracy naukowej.

Stawiam więc wniosek o dopuszczenie mgr Marzeny Marcinkiewicz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Bożena Sieradzka-Baziur

Bożena Sieradzka - Baziur